

VJEČNA OČEKIVANJA: DETERMINANTE SUBJEKTIVNOG BLAGOSTANJA U HRVATSKOJ

mr. sc. Valentina ZIGANTE¹
Fakultet ekonomije i menadžmenta
Sveučilište u Lundu, Švedska

Izvorni znanstveni članak*
UDK 338.1(497.5)
JEL C24

Sažetak

Fokus ovog rada je na subjektivnom blagostanju pojedinca u Hrvatskoj, zemlji koja je u devedesetim godinama provela transformaciju ekonomije iz socijalističke u tržišno orijentiranu, a u isto se vrijeme na prostoru Hrvatske vodio Domovinski rat kao rezultat raspada bivše Jugoslavije. Subjektivno blagostanje obično se razlikuje od objektivnih mjera blagostanja kao što je dohodak. Ta je razlika istražena profiliranjem siromaštva na temelju dviju mjera, a najveća je razlika uočena među onima koji objektivno nisu siromašni. Nadalje, odrednice subjektivnog blagostanja analizirane su ordered probit modelom – grupirane kao objektivne varijable osobnih okolnosti ili okolnosti kućanstva, te kao mjere relativnog dohotka – dohodak pojedinca u usporedbi s različitim referentnim skupinama. Rezultati pokazuju da je, osim apsolutnog dohotka koji ostavlja dosta prostora za različite interpretacije, relativni dohodak najčvršća odrednica blagostanja. To može biti povezano s tranzicijskim naslijeđem Hrvatske i u skladu je s onim što je zapaženo u drugim zemljama.

Ključne riječi: Hrvatska, financijsko zadovoljstvo, ordered probit model, siromaštvo, subjektivno blagostanje

1. Uvod

Pitanje određivanja i mjerenja blagostanja pojedinca i društva bilo je i ostaje jedno od najdiskutabilnijih ekonomskih pitanja. Jednako je kontroverzno i normativno pitanje određivanja minimalno prihvatljive razine blagostanja. Jedna od nekoliko općeprihvaćenih defi-

* Primljeno (*Received*): 24.11.2007.

Prihvaćeno (*Accepted*): 15.4.2008.

¹ Autorica zahvaljuje anonimnim recenzentima na korisnim sugestijama za poboljšanje članka.

nicija prihvatljive razine blagostanja jest mogućnost pojedinca ili kućanstva da živi iznad određene linije siromaštva, mjereno razinom dohotka ili potrošnje. To se temelji na pretpostavci da blagostanje pojedinca može biti mjereno kao korisnost određena odlukama o potrošnji na temelju raspoloživog dohotka. Ovaj rad nije usmjeren na monetarne aspekte u analizi blagostanja i siromaštva, već na subjektivno blagostanje pojedinca.

Dok je subjektivno blagostanje pojedinca temeljito istraženo u razvijenim zemljama, empirijske studije u tranzicijskim zemljama mnogo su oskudnije, ali su osobito zanimljive za analizu subjektivnog blagostanja. Brze i intenzivne promjene koje se događaju u ekonomskom, političkom i društvenom okruženju utjecale su na način na koji ljudi doživljavaju svoju situaciju i situaciju ljudi koji ih okružuju. Stoga empirijski dokazi iz tih zemalja mogu biti važan input za analizu blagostanja te za kreiranje nacionalne i međunarodne politike blagostanja.

Zemlja u fokusu ovog istraživanja, Hrvatska, provodi opsežne reforme od početka devedesetih godina. Ekonomsko i socijalno obilježje tranzicijskog procesa pogoršano je činjenicom da je Hrvatska bila u ratu uzrokovanom raspadom bivše Jugoslavije. Rat je započeo samo nekoliko godina nakon početka tranzicijskog procesa, a kako granice Hrvatske nisu bile u potpunosti određene znatan dio reformi proveden je u sjeni ratnih zbivanja. Te okolnosti čine vrlo specifično okruženje za analizu subjektivnog blagostanja. Nadalje, vrlo obilan niz podataka ankete o kvaliteti života u Hrvatskoj obećavajuća je podloga za pobliže ocjenjivanje subjektivnog blagostanja. Nakraj, kao rezultat zapanjujućeg razvoja u devedesetim godinama, razmjerno velik dio populacije Hrvatske smatra se siromašnim, a osim općenitog interesa pri analiziranju odrednica subjektivnog blagostanja, iznimno su zanimljive i važne posebne karakteristike siromašnog dijela populacije.

Prilikom definiranja siromaštva općenito se smatra kako je ono prije svega monetarna odrednica. Na siromaštvo se gledalo isključivo kao na nedostatak novca ili nemogućnosti potrošnje za najsiromašnije članove populacije ili za stanovništvo najmanje razvijenih zemalja. No višedimenzionalnost siromaštva i koncept društvenog izuzeća postaju sve važniji u politikama za sprečavanje siromaštva, kako unutar pojedinih država, tako i u međunarodnim organizacijama.² To se može vidjeti po nešto obuhvatnijim mjerama siromaštva kao što je *indeks ljudskog razvoja* ili *human development index* (HDI), koji obuhvaća očekivani vijek trajanja života, obrazovanje i životni standard (kao BDP po stanovniku). Kako ta vrsta mjera postaje sve važnija, nameće se potreba provođenja daljnjeg istraživanja odrednica blagostanja radi formiranja podloge za izbor varijabli na kojima treba temeljiti izračun. Sve to potvrđuje i potrebu daljnjeg istraživanja načina na koji različite dimenzije siromaštva i društvenog izuzeća utječu na subjektivno blagostanje.

Monetarne mjere kao što je potrošnja, koje su prihvaćene kao pokazatelj blagostanja, u empirijskim su se studijama pokazale bitno drugačijima od razine subjektivnog blagostanja, čak i onda kada je određivanje subjektivnog blagostanja usmjereno samo na ekonomsko blagostanje. Upravo je stoga cilj ovog rada istražiti tu razliku, ako ona postoji, na primjeru Hrvatske. Najprije ćemo detaljno analizirati dio populacije koji živi u siromaštvu kako bi se stvorila podloga za analizu odrednica subjektivnog blagostanja. Karakteristike te grupe analizirat ćemo s obzirom na subjektivno, ali i objektivno siromaš-

² UNDP Hrvatska definirao je gubitak na tri područja: području dohotka, zaposlenja i društveno-kulturalnog angažmana (nedostatka društvene participacije ili tercijarne društvenosti). Vidjeti UNDP (2006a:21).

tvo (dohodovnu oskudicu). Fokus će biti usmjeren i na odrednice subjektivnog blagostanja. Korelacija dohotka i subjektivnog blagostanja istražiti će se radi dobivanja osnove za *ordered probit model* kojim će se analizirati utjecaj osobnih karakteristika i okolnosti na razinu subjektivnog blagostanja.

Rad je strukturiran na sljedeći način: nakon kratkog dijela o društveno-ekonomskom kontekstu Hrvatske, drugi dio obrađuje literaturu i prethodne studije subjektivnog blagostanja. U trećem se dijelu opisuje niz podataka korišten u istraživanju i daje pregled deskriptivne statistike koji je proširen multivarijantnim modelom u četvrtom dijelu. U petom su dijelu dana zaključna razmatranja.

1.1. Društveno-ekonomski kontekst

Važno je spomenuti nekoliko varijabli za koje se pokazalo da utječu na subjektivno blagostanje, a izvan su dosega ankete o kvaliteti života. Te varijable vjerojatno neće na različit način utjecati na različite pojedince te stoga imaju malo utjecaja na analizu odrednica subjektivnog blagostanja, no pružit će važan uvid na temelju kojega ćemo donositi daljnje zaključke.

Hrvatska od početka devedesetih godina provodi opsežne reforme radi uspostavljanja tržišno orijentirane ekonomije. Treba zamijetiti kako socijalistička ekonomija bivše Jugoslavije nikada nije bila potpuno planska i bila je vrlo dobro uklopljena u globalnu trgovinu, što je olakšalo tranziciju. Ipak, bila je to velika promjena koja je na mnogo načina utjecala na ekonomsko, političko i društveno okruženje. Posebno je, s obzirom na društvene norme i rasprave, “birokratski paternalizam, klijentelizam i nedostatak osobne ili poslovne odgovornosti”, koji je desetljećima činio društvenu normu, morao biti zamijenjen tržišno orijentiranim pristupom (Franičević, 2004:235). Raspad bivše Jugoslavije i rat koji je uslijedio u devedesetim godinama također je utjecao na kratkoročno, ali i dugoročno blagostanje populacije Hrvatske.

Ukupni ekonomski rast bio je prilično visok i stabilan od stabilizacijskog programa 1993. te popraćen niskom i stabilnom inflacijom. Usto, stopa nezaposlenosti bila je visoka (tabl. 1), što je negativno utjecalo na subjektivno blagostanje. Katkad se raspravlja o tome jesu li ti brojevi precijenjeni, no to je za subjektivno blagostanje manje važno jer je percepcija populacije još uvijek takva da je nezaposlenost problem. Općenito, opaža se dramatičan porast nejednakosti u razdoblju tranzicije, no koliko su one uistinu porasle, nije potpuno jasno, a rezultati različitih istraživanja nisu dosljedni (Nestić, 2003).

Tablica 1. Ekonomski pokazatelji 1998-2006.

	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.
Rast BDP-a	2,5	-0,9	2,9	4,4	5,6	5,3	4,3	4,3	4,8
Stopa inflacije	5,7	4	4,6	3,8	1,7	1,8	2,1	3,3	3,2
Stopa nezaposlenosti	11,4	13,6	16,1	15,8	14,8	14,3	13,8	12,7	11,2

Izvor: HNB

Sve je to snažno povezano s tranzicijskim okruženjem koje je stvorilo političku i ekonomsku neizvjesnost. Kulturološke promjene i očekivanja veće ekonomske mobilnosti dovela su do rasta očekivanja, a ako je njihovo ostvarenje izostalo, mogao se naslutiti znatan negativan utjecaj na subjektivno blagostanje.

2. Analiza subjektivnog blagostanja: pregled postojeće literature

Subjektivno je blagostanje područje ekonomije koje se sve više istražuje. Dok su razvijene zemlje kad je riječ o istraživanjima vrlo dobro pokrivena, radovi o toj temi u tranzicijskim zemljama i zemljama u razvoju vrlo su slabo zastupljeni. Razlog tome je nedostatak adekvatnih podataka; potrebna je iscrpna anketa s dubljim i usmjerenijim pitanjima nego što je uobičajeno za ankete o proračunu kućanstva kako bi se moglo poblizje procijeniti subjektivno blagostanje i njegove odrednice.³

Ovaj dio uvodi pojam subjektivnog blagostanja u odnosu prema objektivnim mjerama blagostanja, istražuje način na koji se subjektivno blagostanje mjeri i daje kratak osvrt na rezultate prijašnjih empirijskih istraživanja odrednica subjektivnog blagostanja.

2.1. Mjerenje blagostanja

Konvencionalni način mjerenja blagostanja i siromaštva pojedinca ili društva na različite je načine definiran dohotkom. Na temelju osnovne pretpostavke da pojedinac nastoji maksimizirati svoju korisnost, uzorak potrošnje na temelju raspoloživog dohotka može biti zadovoljavajuća mjera blagostanja. Graham i Pettinato (2006), među ostalima, dovode to u pitanje; racionalan, materijalni interes pojedinca ne može odrediti ekonomsko ponašanje do razine koja se pretpostavlja. U literaturi se godinama pojavljuju problemi vezani za tu pretpostavku i mjerenje razine blagostanja. Za ovu analizu iznimno je važna prije svega činjenica da je često vrlo teško odrediti razinu dohotka, posebno u tranzicijskim zemljama i zemljama u razvoju. Mjera blagostanja utemeljena na dohotku podložna je nepreciznosti zbog mnogo razloga, prije svega zbog činjenice da je neformalna ekonomija često vrlo velika, a prihod u naravi čini velik dio prihoda (dohotka) kućanstva.

Mnogobrojni su načini određivanja razine blagostanja i razine siromaštva koja bi trebala biti prihvatljivo najniža. Dohodak ili potrošnja često se iskazuju u relativnom i u apsolutnom iznosu. Složene mjere za prezentiranje sadržajnije slike situacije pojedinca uključivanjem varijabli kao što su zdravstveno stanje, obrazovanje i slični pokazatelji primaju sve važniju ulogu u ekonomskoj politici. Bez zadiranja u previše detalja, općeniti je stav da je siromaštvo pojam koji je često predmet rasprave te povlači brojne probleme definiranja i mjerenja, kao i zaključivanja o osobnoj situaciji siromašnih ljudi.

To je pozadina situacije koja je usmjerila ekonomiste na traženje alternativnih mjera radi dobivanja boljeg alata za procjenu osobnog blagostanja. Počevši s doprinosom Easterlin (1974), koji je ispitivao odnos između zadovoljstva i dohotka, mnogo je literature usmjereno na subjektivne pristupe zadovoljstvu i na subjektivnu dobrobit. U kasnijim godinama razvio se novi smjer u literaturi kojemu je ključni doprinos dao Ravallion (1999;

³ Za studije o zemljama u razvoju vidjeti među ostalim: Carletto i Zezza (2004) o Albaniji, Graham i Pettinato (2006) o Peruu, Herrera i sur. (2006) uspoređuju Madagaskar i Peru, Knight et al. (2007) pišu o ruralnoj Kini, Neff (2006) o Južnoj Africi, a Ravallion i Lokshin (1999; 2000; 2002) o Rusiji.

2000; 2002), a usmjeren je na subjektivno blagostanje u smislu razvoja i siromaštva. Posljednji je smjer usko fokusiran na ekonomsko zadovoljstvo umjesto na općenitu radost, a privukao je i veliko zanimanje tvoraca ekonomske politike.

Formirali su se različiti “smjerovi” literature, a razlikuju način na koji pojedinci opisuju svoje zadovoljstvo, opću dobrobit, blagostanje ili zadovoljstvo specifičnim područjem života kao što je financijska ili društvena domena. Ferrier-i-Carbonell (2002:2) potencira sljedeće zaključke: subjektivna dobrobit označava zadovoljstvo pojedinca životom ili spomenutu opću radost, dok subjektivno blagostanje u užem smislu označava financijsko zadovoljstvo. Budući da je rad usmjeren na financijsko zadovoljstvo, kako bi se izbjegla konfuzija, u radu ćemo rabiti pojam *subjektivno blagostanje* (SB). U tranzicijskim zemljama i zemljama u razvoju, kao i u Hrvatskoj, posljednji je pristup vrlo prikladan jer podrazumijeva tranzicijske poglede na dohodak i raspodjelu dohotka unutar zemlje. Jednako tako, statistički su resursi ograničeni, a siva ekonomija onemogućuje precizno određivanje dohotka (Sanfrey i Teksoz, 2005).

Prilikom procjene subjektivnog blagostanja pretpostavlja se da je pojedinac sposoban procijeniti vlastitu situaciju vezano za postavljena pitanja, te da su odgovori među pojedincima usporedivi. S tim u skladu postavlja se zahtjev da različite osobe skalau na pitanjima percipiraju na isti način, te da je stoga jedino što određuje razliku u poziciji na skali upravo njihovo stvarno subjektivno blagostanje (Ferrier-i-Carbonell, 2002:7).

Postoji nekoliko načina na koje je moguće odrediti subjektivno blagostanje, no najčešći je onaj pri kojemu pojedinci ili kućanstva skalarno opisuju svoj položaj. Pitanja evaluacije dohotka ili *Income Evaluation Question* (IEQ), kojima se prvi put koristio Van Praag (1968), zahtijevaju od pojedinaca da se smjeste na ljestvici skaliranoj od bogatih do siromašnih, s brojnim stupnjevima u navedenom rasponu. To je varijanta *Cantril ladder* pitanja, koja od pojedinca zahtijevaju da ocijeni vlastitu radost na skali od jedan do deset (Cantril, 1965). Ravallion i Lokshin (1999; 2000; 2002) koriste se raznim varijantama IEQ, očekujući od pojedinaca da rangiraju svoju situaciju na ljestvici na kojoj označavaju različite stupnjeve siromaštva, od siromaštva do bogatstva – pitanja s ekonomskom skalom *Economic Ladder Question* (EQL).

Sljedeći način za određivanje subjektivnog blagostanja jest onaj uz pomoć pitanja o minimalnom dohotku ili *Minimum Income Question* (MIQ), što od pojedinaca zahtijeva da procijene koliko je prihoda potrebno da “spoje kraj s krajem”, no mogu zahtijevati i procjenu razine dohotka koju bi trebali dodati ili oduzeti kako bi živjeli točno na subjektivnoj granici siromaštva. To može biti dopuna određivanju objektivne granice siromaštva na nacionalnoj osnovi. Najjednostavniji je način određivanja subjektivnog siromaštva izravno pitanje “Jeste li siromašni?”, s ponuđenim odgovorima: “da”, “ne” i “ne znam”.⁴

Osim formulacije pitanja, na rezultate mogu utjecati način intervjuiranja, vrijeme i interakcija s ispitivačem. Što god je glava obitelji upitana o općem blagostanju kućanstva ili njegovu osobnom blagostanju pod utjecajem je različitih aspekata i dat će različite rezultate. Odgovori o stanju cjelokupnog kućanstva mogu biti nereprezentativni, što je vjerojatnije ako se anketiraju članovi kućanstva izabrani slučajnim odabirom. To je vrlo

⁴ Na Filipinima se već 20 godina provode takve ankete o subjektivnom siromaštvu kako bi bile potpora anketa-ma o proračunu kućanstva, koje se zbog velikih troškova ne provode svake godine. Vidjeti Mangahas (1995).

teško kontrolirati, no to uvijek treba imati na umu te katkada umanjiti vrijednost pridanu određenim zaključcima (Ravallion i Lokshin, 2000).

Valja istaknuti kako je neke od varijabli inherentno nemoguće promatrati (pratiti), što je jedan od razloga neobjašnjene razlike između objektivnoga i subjektivnog blagostanja. Jednim dijelom to su učinci raspoloženja; postoje jasni dokazi da individualne procjene subjektivnog blagostanja ovise o trenutačnim promjenama raspoloženja, npr. nakon vjenčanja ili pobjede nacionalne nogometne reprezentacije. Navedene je varijable teško kontrolirati jer su one u interakciji s dugoročnim crtama osobnosti i trebalo bi ih imati na umu pri ocijeni rezultata subjektivnog blagostanja (Lokshin i sur., 2004:2).

2.2. Odrednice subjektivnog blagostanja

Odrednice subjektivnog blagostanja sastoje se od kvantitativnih varijabli kao što su dohodak i demografske odrednice, te kvalitativnih subjektivnih varijabli kao što je povjerenje u vladine institucije. One su u empirijskim istraživanjima uvelike pridonosile razlici između objektivnoga i subjektivnog blagostanja, no još uvijek znatan dio razlika ostaje neobjašnjen.

Objektivne su varijable kvantitativne prirode i odraz su situacije i karakteristika pojedinca. Najvažniji je dohodak, a njegova uloga u subjektivnom blagostanju pojedinca jedna je od najistraživanijih tema u literaturi o subjektivnom blagostanju. Pozitivnu korelaciju između dohotka i subjektivnog blagostanja otkriva, među ostalima, Easterlin (1974; 2001). Ta pozitivna korelacija postoji do određene razine dohotka i čini se snažnijom u zemljama u razvoju i među siromašnim dijelom populacije u bogatijim zemljama. Iznad granične vrijednosti, granična se korist dohotka za subjektivno blagostanje smanjuje. Važno je napomenuti kako je u nekoliko istraživanja otkrivena slaba korelacija između ukupnoga ekonomskog rasta i subjektivnog blagostanja, no i u tom se slučaju čini da postoji granična vrijednost nakon koje korelacija gotovo nestaje (Graham i Pettinato, 2006: 131).

Padajuća granična korist dohotka i nesavršena korelacija sa subjektivnim blagostanjem usmjerava pozornost na pitanje *relativnog dohotka* umjesto na apsolutne vrijednosti odrednice, o čemu ćemo detaljnije raspraviti u nastavku.

Osobne determinante kao što su spol i godine također imaju određenu ulogu u subjektivnom blagostanju, iako spol nešto manje. Istraživanja što su ih proveli van Praag, Fritjers i Ferrier-i-Carbonell (2000) otkrivaju razlike između žena i muškaraca, no one su neznatne i dvosmjerne. Osim toga, dob ima dokazani utjecaj na subjektivno blagostanje pa je u mnogim istraživanjima potvrđena negativna korelacija između godina i subjektivnog blagostanja, no samo do određene dobi. Odnos se slikovito može opisati slovom U, s točkom preokreta na oko 30-40 godina, nakon čega subjektivno blagostanje raste s povećanjem godina života.

Obrazovanje obično ima pozitivan utjecaj na subjektivno blagostanje, no teško je utvrditi je li to jednostavno zbog edukacije ili pak drugi čimbenici povezani s visokim obrazovanjem, npr. dobivanje kvalitetnijeg posla i viši društveni status, također utječu na subjektivno blagostanje. Radni status pojedinca pokazao se značajnim za subjektivno blagostanje, pri čemu zaposlenost pozitivno utječe na subjektivno blagostanje, a nezaposlenost negativno. To vrijedi čak i onda kad se pojedincu nadoknadi jednak iznos dohotka dok je nezaposlen, što dokazuje kako nezaposlenost na subjektivno blagostanje ima

utjecaj koji se ne može definirati samo gubitkom dohotka. Emocionalna bol prouzročena nezaposlenošću jedan je od njih. Dokazano je kako nezaposlenost uzrokuje veću duševnu bol nego rastava braka, što može biti objašnjeno niskim socijalnim statusom kao posljedicom nezaposlenosti. Posao kojim pojedinac nije zadovoljan također je negativan, no nezaposlenost je, očito, još negativnija (Ferrier-i-Carbonell, 2002; van Praag, Fritjers i Ferrier-i-Carbonell, 2000).

Demografska obilježja poput veličine kućanstva, bračnog statusa i strukture kućanstva dokazano utječu na subjektivno blagostanje pojedinca. Brak je visoko pozitivno koreliran sa subjektivnim blagostanjem, no nejasno je u kojem se smjeru uzročnost kreće. Može se naslutiti da će zadovoljstvo (visoka razina subjektivnog blagostanja) povećati mogućnost pronalaženja i zadržavanja partnera (Ferrier-i-Carbonell, 2002). U Albaniji se ljudi koji žive u velikim kućanstvima osjećaju manje siromašnima od onih koji žive sami, što može biti uzrokovano ekonomijom razmjera u potrošnji ili mentalnom boli zbog samčkog života, bez potpore ljudi u kućanstvu (Carletto i Zezza, 2004).

Varijable relativnog dohotka dokazale su se kao vrlo važne za subjektivno blagostanje pojedinca. Relativni se dohodak može izražavati s obzirom na susjede, regiju, zemlju, ali i s obzirom na vrijeme. Easterlin (2001) otkriva kako subjektivno blagostanje pozitivno varira u odnosu prema osobnom dohotku, a inverzno u odnosu prema dohotku drugih. Ferrier-i-Carbonell (2002) otkrivaju mnogo veću korelaciju između ocjene financijske situacije pojedinca s obzirom na druge i subjektivnog blagostanja, nego između apsolutnog dohotka i blagostanja. Relativni dohodak referentne skupine za koju pojedinac smatra da joj pripada mentalna je slika standarda koji pojedinac očekuje.

Aspekt ekonomske mobilnosti vrlo je važan. Ako pojedinac osjeća jednake ekonomske prilike i mogućnost doseganja jednake razine kao i referentna skupina, dosegnut će veću razinu subjektivnog blagostanja. Hirschman (1973) prvi put spominje “efekt tunela”, analogiju s prometnim zastojem u tunelu. U ranom razvoju blagostanje je obogaćeno drugim “trakama” koje se kreću brže te ulijevaju nadu u kretanje “vlastite trake”. To je jače nego osjećaj zavisti, no ako se vlastiti dohodak ne poboljša, pojedinac osjeća frustraciju i relativnu uskraćenost. Dokazano je kako postoji korelacija između rasta razlika u tranzicijskim zemljama i pada subjektivnog blagostanja. U ranom razdoblju tranzicije neke se “trake” kreću brže s povećanjem ekonomske mobilnosti, što je pozitivno za subjektivno blagostanje, no samo u određenom razdoblju. Ako ukupna razina dohotka ne poraste, može se očekivati snažan negativan utjecaj na subjektivno blagostanje (Sanfey i Teksoz, 2005: 12).

Odnos dohotka i subjektivnog blagostanja također treba promatrati iz vremenskog kuta. Ako pojedinac očekuje povećanje dohotka, na bolji će način vrednovati svoj sadašnji status. Jednako tako, ako pojedinac očekuje nedostatnu mirovinu, njegovo će trenutačno subjektivno blagostanje biti manje. Prosječno subjektivno blagostanje skupine tijekom životnog ciklusa ostaje relativno konstantno, iako je uobičajen znatan porast prihoda. Iako subjektivno blagostanje skupine ostaje konstantno, pojedinci općenito smatraju kako su u prošlosti bili u lošijemu, a u budućnosti će biti u boljem položaju (Easterlin, 2001).

Pojavu da subjektivno blagostanje ovisi o prošlim dohocima Easterlin naziva *formiranjem svijesti*. To upućuje na činjenicu da upravo promjena dohotka generira porast subjektivnog blagostanja više nego apsolutna razina dohotka. Pojedinac se također prilagođava porastu dohotka mijenjajući svoja očekivanja, što je u literaturi nazvano teorijom

prilagođavanja ili pomakom preferencija (Frey i Stutzer, 2002:412). Ferrier-i-Carbonell (2002) pak upozorava da teoriju prilagođavanja treba tumačiti s oprezom jer istraživanja pokazuju kako se pojedinci prilagođavaju porastu dohotka, što rezultira padajućim graničnim povratom, dok se sa smanjenjem dohotka pojedinci suočavaju s drastičnim smanjenjem subjektivnog blagostanja.

Očekivanja također utječu na subjektivno blagostanje. Razina dohotka obitelji i roditelja, obrazovanje roditelja, društveno podrijetlo i potpora obitelji stvaraju težnje koje pozitivno i negativno utječu na subjektivno blagostanje. Očekivanja mogu utjecati na porast subjektivnog blagostanja ako se ispune, no mogu ga i smanjiti ako ih pojedinac ne može ostvariti (Herrera, Razafindrakoto i Roubaud, 2006:17).

Varijable stava, kao što su opažene tenzije u društvu, optimizam pojedinca i druge varijable, zanimljivo je analizirati kao odrednice subjektivnog blagostanja. Ravallion i Lokshin (2002) integriraju varijable stava u svoju hipotezu *low dimensionality hypothesis* i otkrivaju kako one imaju jak utjecaj na *pseudo-R²* te stoga “skupljaju” determinirajuće čimbenike koji nisu prikazani objektivnim varijablama. Te su varijable problematične zbog moguće endogenosti pa se moraju tumačiti s oprezom i određenim skepticizmom. Međutim, upravo je taj dio najveći prostor za daljnja istraživanja.

3. Opis subjektivnog blagostanja u Hrvatskoj

Cilj ovog dijela rada je dvojak pa je, nakon opisa podataka, procijenjena korelacija između objektivnih i subjektivnih mjera blagostanja. Sljedeći je korak daljnje istraživanje korelacije profiliranjem individualnih karakteristika u usporedbi s objektivnom i subjektivnom granicom siromaštva. Profili obuhvaćaju nekoliko varijabli koje su inkorporirane u multivarijatnu analizu u četvrtom dijelu.

Podaci korišteni u radu preuzeti su iz ankete UNDP-a *Croatia's Quality of Life Survey*, provedene u 2006. Istraživanjem je pokriven širok spektar životnih aspekata pa je stoga vrlo pogodno za izračun koji ćemo prikazati u nastavku. Anketom su obuhvaćene 8.534 osobe, što je reprezentativan uzorak na razini države. Upotrijebljen je i europski upitnik o kvaliteti života, koji je sastavila Europska zaklada za poboljšanje života i uvjeta rada, a koji s oko 100 pitanja pokriva razna područja života i društva (UNDP, 2006a:21).⁵

Objektivna mjera blagostanja u toj anketi jest ukupni dohodak kućanstva. Od pojedinca se traži da zbroji sve prihode kućanstva i odredi interval u kojemu se nalazi taj kumulativni dohodak.⁶ To može, naravno, biti netočno, posebno zato što anketirani nisu uvijek “glave obitelji”, stoga ne moraju znati za sve izvore dohotka kućanstva pa je realno očekivati podcijenjenost razine dohotka u usporedbi s dohotkom prijavljenim u anketama o proračunu kućanstva. Prihod u naravi, primjerice, vrlo se često izostavlja jer ga je gotovo nemoguće kvantificirati. Pokazalo se kako prihod u naravi ima veliku ulogu u ekonomiji hrvatskih kućanstava, no s vremenom se njegovo značenje smanjuje (DZS, 1998-2006). Pogreške u procjeni dohotka zabrinjavajuće su jer mogu “iskriviti uzorak” pa ih u analizi treba imati na umu.

⁵ Prva paneuropska anketa provedena je 2003, a uključivala je EU-25 i tri zemlje pristupnice – Rumunjsku, Bugarsku i Tursku. Aktualnu anketu u Hrvatskoj proveo je TARGET Ltd. Market and Public Opinion Research Agency. Za sve rezultate ankete vidjeti UNDP (2006a).

⁶ O više detalja vidjeti dodatak A.

Postoji nekoliko potencijalnih pitanja koje je moguće primijeniti kao osnovu za mjerenje subjektivnog blagostanja u postojećem podatkovnom nizu. U anketi je postavljeno pitanje koje od pojedinca zahtijeva da rangira lakoću kojom kućanstvo "spaja kraj s krajem" uz postojeću razinu dohotka. Tim se načinom određuje "financijsko zadovoljstvo", a moguće ga je protumačiti kao mješavinu pitanja o ocjeni dohotka ili *Income Evaluation Question* (IEQ) (van Praag, 1968) i pitanja o minimalnom dohotku, *Minimum Income Question* (MIQ). Može se očekivati da će pitanje financijskog zadovoljstva pozitivnije korelirati s mjerom objektivnog blagostanja nego mjera općenite radosti.⁷ Korištenje pitanja o "spajanju kraja s krajem" ima mnogo prednosti u usporedbi s drugim konvencionalnijim mjerama financijskog zadovoljstva kao što su IEQ ili ELQ Ravallion (1999), koje se temelje na konceptu *Cantrilove skale*. Prije svega, u pitanju "spajanja kraja s krajem" ne spominje se siromaštvo, što je samo po sebi subjektivan koncept koji pobuđuje snažne negativne asocijacije, niti se od pojedinca zahtijeva da uspoređi svoju situaciju sa situacijom drugih. Kao što je pokazano, relativni je dohodak važna odrednica subjektivnog blagostanja, a uklanjanjem jasnih relativnih namjera pitanja tipa *Cantril*, navedeno postaje nemoguće. Usto, prednost je i činjenica da se od pojedinaca traži fokusiranje na standard kućanstva, a ne na standard samog pojedinca.⁸

3.1. Korelacija mjera objektivnoga i subjektivnog blagostanja

Unakrsno tabeliranje mjera objektivnoga i subjektivnog blagostanja određuje korelaciju i daje naslutiti do koje su razine objašnjene druge varijable. Objektivna je mjera ukupan dohodak kućanstva podijeljen ekvivalentnim brojem odraslih osoba u kućanstvu.⁹ Mjera subjektivnog blagostanja određena je skalom od šest rangova koji određuju koliko dobro pojedinac "spaja kraj s krajem" uz postojeću razinu dohotka, pri čemu skala varira od "vrlo teško" do "vrlo lako". Tablica je konstruirana tako da broj pojedinaca unutar svakog ranga objektivnog blagostanja odgovara broju pojedinaca koji se nalaze u svakom pripadajućem subjektivnom rangu. Rezultati su prikazani u tablici 2. Kad bi sve vrijednosti, osim na dijagonali, bile jednake nuli, to bi bila savršena korelacija.

Korelacija je vrlo signifikantna, $Pr = 0,000$ i Cramerova V mjera asocijacije, koja iznosi 0,26 i viša je nego u Albaniji, gdje joj je vrijednost 0,23, ili Rusiji, gdje je 0,1.¹⁰ To potvrđuje užu korelaciju između dohotka i subjektivnog blagostanja u Hrvatskoj nego u navedenim usporedivim tranzicijskim zemljama. Razlog tome može biti razlika u metodologiji anketiranja ili u semantičkom određenju pitanja, pa je detaljnija usporedba relativno manje važna. Nešto je važnija sličnost rezultata, što potvrđuje hipotezu o postojanju jaza između objektivnoga i subjektivnog blagostanja, kao i činjenica da to vrijedi za ostale zemlje u tranziciji i za Hrvatsku.

Nešto konkretnije: prilikom ispitivanja objektivnih rangova pojedinca pokazalo se kako se manje od 50% pojedinaca subjektivno svrstava u "pravi" rang. Ako se uzorak prepolovi na posljednja tri ranga, 79% onih koji objektivno pripadaju određenom rangu

⁷ Uključena su i pitanja o općoj radosti, Q.53 u UNDP (2006c).

⁸ Nepoznavanje aktualne situacije kućanstva problematično je na isti način kao i problem ocjene dohotka.

⁹ Upotrebom OECD modificirane ekvivalentne skale, prvi put spomenute u Haagenars et al. (1994). Skalom se dodjeljuje vrijednost 1 za glavu obitelji, 0,5 za svaku dodatnu odraslu osobu, a 0,3 za svako dijete.

¹⁰ Cramerov V mjera je asocijacije dana drugim korijenom hi kvadrata podijeljenim veličinom uzorka, n puta m , što je manje od (redovi - 1) ili (stupci - 1): $V = [(X^2 / nm)]$. To rezultira mjerom asocijacije koja se kreće u intervalu između 0 i 1, a zahtijeva jednak broj redaka i stupaca.

Tablica 2. Unakrsno tabeliranje subjektivnoga i objektivnog blagostanja

		Subjektivna mjera						
		1	2	3	4	5	6	Ukupno
Objektivna mjera	1	365	238	221	67	49	8	948
	2	291	383	528	116	88	19	1.425
	3	261	580	1.198	450	203	49	2.741
	4	26	174	552	405	170	46	1.373
	5	3	41	202	267	179	84	776
	6	2	9	40	68	87	80	286
	Ukupno	948	1.425	2.741	1373	776	286	7.549

Napomena: $Pearson\ chi^2(25) = 2,5e + 03$; $Pr = 0,000$; $Cramér's\ V = 0,2577$.

Izvor: UNDP, 2006c.

subjektivno se svrstava u pripadajući rang. Od pojedinaca koji se svrstavaju u najniži subjektivni rang, samo je 38% njih i objektivno u tom rangu, a uzmu li se u obzir dva najniža ranga zajedno, oko 54% objektivno se i subjektivno nalaze u tim rangovima. Najniža dva ranga čine limit za subjektivnu granicu siromaštva. Prilikom analiziranja profila siromaštva treba imati na umu činjenicu da je samo 50% pojedinaca i subjektivno i objektivno unutar tih rangova.

3.2. Profili objektivnoga i subjektivnog siromaštva

Razlika između dviju mjera dalje se istražuje profiliranjem objektivne i subjektivne stope siromaštva prema obilježjima ranga.

Za tu usporedbu može se upotrijebiti svaka slučajno odabrana razina blagostanja, a kako se u Hrvatskoj vode rasprave o stvarnim razinama subjektivnog siromaštva te se smatra da je pristup definiranju mjere objektivnog siromaštva slab, u ovoj ćemo usporedbi istaknuti različite mjere siromaštva (Nestić, 2006; Nestić i Vecchi, 2006a).

Službena mjera siromaštva u Hrvatskoj je 60% srednje vrijednosti dohotka prema izvještajima Državnog zavoda za statistiku (DZS-a) na godišnjoj osnovi. Mjera se rabi kako bi bila usporediva sa standardnim mjerama što se primjenjuju u Europskoj uniji. U profilu siromaštva mjerenje se bazira na spomenutoj anketi, a stope siromaštva nešto su drukčije od stopa DZS-a za 2005. Srednja vrijednost dohotka iz ankete je 2.250 kuna mjesečno, od čega je 60% 1.350 kuna, što trenutačno generira stopu siromaštva od 27%. To je visoko u usporedbi sa "stopom siromaštva uz rizik" (bez prihoda u naravi) koju je izračunao DZS, a iznosila je 19,9% za 2005. Uzrok razlike vjerojatno je priroda pitanja o dohotku, što ne znači da rezultati ankete trebaju biti odbačeni, posebno zato što druga slična istraživanja daju iste rezultate.¹¹

Etabilirana mjera objektivnog siromaštva prilično dobro korespondira s brojem ljudi koji su se rangirali u dva najniža ranga subjektivnog siromaštva. Vlastito rangiranje unu-

¹¹ Vidjeti Šućur (2005); utemeljeno na sličnoj anketi što ju je proveo Hrvatski Caritas.

tar dva najniža ranga upućuje na činjenicu da pojedinac smatra kako “teško” ili “vrlo teško” “spaja kraj s krajem”. Tako definirane, stope siromaštva iznose 27% za objektivno siromaštvo i 30,9% za subjektivno. Subjektivna je stopa 4% veća, no čak je i tako velika razlika razumljiva uzme li se u obzir formulacija pitanja. *Život s teškoćama* intuitivno je ekvivalentan *blago siromašnom životu*, što dobro korespondira s razinom od 60% prosječnog dohotka.

Tablica 3. potvrđuje mnogo stiliziranih činjenica iz prethodnih istraživanja spomenutih u drugom dijelu. Posebno se potvrđenom čini teorija adaptacije (prilagođivanja). Među relativno dobrostojećim pojedincima subjektivna je stopa siromaštva znatno veća nego objektivna. To su pojedinci s aktivnim zaposlenjem, visokoobrazovani, koji žive na urbanim područjima, posebno u gradu Zagrebu. Oni su predodređeni za ostvarivanje višeg dohotka. Primjerice, grupa koja ima radni status “aktivan” i obrazovanje “visoko” ostvaruje prosječan dohodak od 4.415 kuna mjesečno, dok prosječni dohodak cjelokupnog uzorka iznosi 2.570 kuna mjesečno. Nasuprot tome, referentna skupina toj navedenoj bit će bogatija od prosjeka. Referentna skupina toj grupi ljudi možda neće biti samo najbogatiji Hrvati, već se ona može proširiti i na međunarodnoj razini. U tom dijelu populacije zamjetni su trendovi putovanja i sve češćeg korištenja Internetom i drugim medijima. Takav ishod može se pripisati i “ljestvici potreba koja se neprestano povisuje”, a koja povećava subjektivno siromaštvo (Graham i Pettinato, 2006:132). To osobito dolazi do izražaja uzme li se u obzir tranzicijsko okruženje u kojem se nalazi Hrvatska. Inherentna tranzicijskom procesu jest nada i očekivanje poboljšanja životnog standarda.

S druge strane, mladi (15-24 godine), s vrlo malo edukacije ili bez nje, kućanice, članovi velikih obitelji i osobe koje žive u istočnoj Hrvatskoj (uglavnom u ruralnim krajevima) imaju nižu stopu subjektivnoga nego objektivnog siromaštva. To su također skupine čiji najveći dio članova živi ispod objektivne, ali i subjektivne granice siromaštva (osim onih u dobnoj skupini 15-24 godine). U najsiromašnijim su skupinama i osobe starije od 65 godina, umirovljenici, nezaposleni te samci.

4. Multivarijatna analiza: odrednice subjektivnog blagostanja u Hrvatskoj

Razlika između mjere objektivnoga i subjektivnog blagostanja prikazana je unakrsnim tabeliranjem te s obzirom na objektivnu i subjektivnu granicu siromaštva. Sljedeći je korak traganje za drugim varijablama osim prihoda (objektivno blagostanje) kojima se može objasniti subjektivno blagostanje pojedinca.

Multivarijatna analiza u ovom dijelu potaknuta je hipotezom iz Ravallion i Lockshin (1999) *low dimensionality hypothesis*. Uključivanjem više različitih varijabli, osim dohotka kućanstva, s ciljem objašnjavanja razine subjektivnog blagostanja, oni testiraju može li standardna mjera siromaštva, u njihovu slučaju dohodak, biti proširena kako bi bolje prikazala stvarno blagostanje kućanstva. U sličnom istraživanju Herrera i sur. (2006) uspoređuju odrednice subjektivnog blagostanja za Peru i Madagaskar.

Za početak, subjektivno blagostanje analizira se osnovnim modelom s dohotkom kao jedinom eksplanatornom varijablom. To se može protumačiti kao procjena eksplanatorne snage objektivnog blagostanja za subjektivno blagostanje te kao stvaranje temelja za daljnju analizu. Osnovna je pretpostavka kontinuirana varijabla koja određuje gdje se pojedini

Tablica 3. Objektivni i subjektivni profili siromaštva

	Objektivna stopa siromaštva ^a	Subjektivna stopa siromaštva ^b	Promjene (%)
<i>Ukupno</i>	27	30,9	14
<i>Spol</i>			
žensko	29,2	33,92	16
muško	25,7	27,73	8
<i>Dob (godine)</i>			
15-24	18,5	17,51	-5
25-49	18,1	28,26	56
50-64	28,1	37,13	32
više od 65	42,1	44,12	5
<i>Radni odnos</i>			
aktivan	10,9	21,61	98
neaktivan-nezaposlen/a	41,8	48,85	17
umirovljen/a	33,8	38,7	14
kućanica	47,0	45,44	-3
u procesu obrazovanja	15,5	16,04	4
<i>Obrazovanje</i>			
bez obrazovanja	56,2	55,29	-2
osnovno	37,7	41,38	10
profesionalno usavršavanje	20,4	29,16	43
visoko	8,3	17,25	109
<i>Zdravstveni status</i>			
dobrog zdravlja	24,6	31,26	27
prosječnog zdravlja	25,2	31,55	25
lošeg zdravlja	23,2	32,32	39
<i>Broj članova kućanstva</i>			
1	41,6	43,88	6
2	29,1	36,53	26
3	18,7	28,48	52
4	15,5	25,11	62
5	25,5	28,1	10
6	24,1	30,65	27
više od 7	36,6	34,65	-5
<i>Doznake</i>			
prima	21,7	28,04	29
ne prima	25,7	32,59	27
<i>Dom</i>			
ruralni	26,8	32,37	21
urbani	12,3	26,74	118
<i>Regija</i>			
Središnja Hrvatska	25,2	33,12	31
Istočna Hrvatska	37,8	37,79	0
Zagreb	11,6	24,57	112
Sjeverni Jadran	18,4	23,72	29
Južni Jadran	18,7	30,34	62

^a Ukupan mjesečni dohodak kućanstva po ekvivalentnoj odrasloj osobi podijeljen granicom siromaštva od 60% prosj. dohotka;

^b Kako se dobro "spaja kraj s krajem" uz danu razinu dohotka, pri čemu se "teško" i "vrlo teško" smatraju siromaštvom.

Izvor: UNDP, 2006c.

nac smjestio na ljestvici subjektivnog blagostanja, od “spajanja kraja s krajem s velikim teškoćama”, do “spajanja kraja s krajem s lakoćom”. Ta latentna kontinuirana varijabla koja označava stvarno blagostanje pojedinca označena je s w , a određena je logaritmom ukupnog dohotka kućanstva po ekvivalentnoj odrasloj osobi (dalje u tekstu jednostavno dohodak) označen s $\ln(y)$, te nizom drugih varijabli, za sada sintetiziranih zajedno u varijablu pogreške e . Model se može zapisati kao:

$$w = b\ln(y) + e \quad (1)$$

Ako je w manje od, na primjer, c_1 , pojedinac pripada najnižoj kategoriji, a ako je w između c_1 i c_2 , pojedinac je smješten u drugu najnižu kategoriju, i tako redom. Također uz pretpostavku da je e normalno distribuiran, *ordered probit model* može se primjenjivati za procjenu odrednica subjektivnog blagostanja. *Probit* je procjena maksimalne vjerojatnosti, a koeficijenti maksimiziraju funkciju vjerojatnosti. Procjene najveće vjerojatnosti parametri su koji će vjerojatno dati stvarne podatke.

Ako je koeficijent pozitivan, veća je vjerojatnost da se pojedinci smjeste na više mjeste ljestvice subjektivnog blagostanja. Prilikom interpretacije koeficijenata važno je istaknuti da oni ne sadržavaju granične efekte, koji se pak mogu izračunati za svaki rang zavisne varijable.¹²

Ordered probit regresijska analiza s dohotkom kao jedinom varijablom daje rezultate navedene u tablici 4.

Kao što je očekivano, procijenjeni je koeficijent za dohodak signifikantan i pozitivan, što upućuje na pozitivan efekt povećanja dohotka na subjektivno blagostanje. *Pseudo R²* je vrlo nizak, zbog čega je eksplanatorna moć tog modela slaba.¹³ Više čimbenika, a ne samo dohodak, utječe na subjektivno blagostanje, no valja istaknuti kako se za taj tip modela, zbog nekih specifičnih utjecaja, očekuje vrlo ograničena eksplanatorna moć. Među njima nisu uočene crte osobnosti ni pogreške mjerenja koje su kumulirane u varijabli pogreške. Pogreške mjerenja, kao što su pogreške u odgovorima pojedinaca, najčešće su slučajne i neće znatnije iskriviti uzorak. To bi se moglo odnositi na redoslijed pitanja, dnevno raspoloženje pojedinca i slične uznemirujuće učinke. Skrivena crta osobnosti pak mogu biti korelirane s društveno-ekonomskim varijablama u uzorku, kao i s odgovorom pojedinca na pitanja o subjektivnom blagostanju, pa mogu iskriviti uzorak. Primjeri tih crta osobnosti mogu biti raspoloženje pojedinca (“sretan”, “nesretan”) ili to je li pojedinac općenito optimistična ili pesimistična osoba. Te crte mogu biti kontrolirane ponavljanjem anketiranja iste osobe jer je taj tip osobnih kvaliteta u životnom vijeku pojedinca relativno konstantan (Ravallion i Lokshin, 1999).

Nakon zaključka da dohodak ima značajan pozitivan učinak na subjektivno blagostanje, u model se uključuju nove varijable, za koje se pretpostavlja da su važne za određivanje subjektivnog blagostanja. U nastavku su varijable podijeljene u dvije široke skupine: (i) *objektivne varijable* stanja pojedinca ili kućanstva i (ii) mjere *relativnog dohotka*, uspoređene s različitim referentnim skupinama.

¹² Za granične efekte kompletnog *ordered probit modela* vidjeti dodatak C.

¹³ Za *pseudo R²*, mjeru koju je proračunala STATA, Veall i Zimmermann (1996) smatraju da za tu vrstu istraživanja odstupa naniže, pa bi druge mjere kao Aldrich i Nelson R^2 trebale generirati jaču eksplanatornu moć. To bi trebalo uzeti u obzir prilikom ocjenjivanja rezultata *probit modela*.

Tablica 4. Procjene subjektivnog blagostanja i dohotka ordered probit modelom

	Koeficijent	Standardna greška
Dohodak	0,634	0,0151
cut1	3,918	0,121
cut2	4,693	0,124
cut3	5,775	0,127
cut4	6,464	0,129
cut5	7,230	0,133
Broj promatranja		7.526
Pseudo R ²		0,0764

Izvor: UNDP, 2006c.

Model se može zapisati kao:

$$w = b \ln(y) + g_1 x_1 + g_2 x_2 + e \quad (2)$$

gdje su:

x₁ – objektivne varijable

x₂ – relativne varijable dohotka.

Rezultati *ordered probit modela* dani su u tablici 5.¹⁴

Iz modela koji kao eksplanatornu varijablu ima samo dohodak jasno je da dohodak generira veće subjektivno blagostanje, a njegovo uključivanje u puni model potvrđuje snažan pozitivan odnos. Ženski spol općenito je češće u kategoriji nižega subjektivnog blagostanja, a istraživanjem graničnih učinaka za pojedine kategorije subjektivnog blagostanja, otkriveno je da ženski spol povećava vjerojatnost pripadnosti trima najnižim kategorijama (v. dodatak C). Moguća objašnjenja obuhvaćaju kulturološke aspekte društva u Hrvatskoj, ali i činjenicu da su žene često siromašnije od muškaraca (v. dio 3, tabl. 3).

Model pokazuje kako s porastom godina vjerojatnost samosvrstavanja u nižu kategoriju subjektivnog blagostanja raste. U mnogo je istraživanja pronađen odnos između starosne dobi i subjektivnog blagostanja u obliku slova U; do određene starosti korelacija je negativna, no nakon granične vrijednosti bilježi se porast subjektivnog blagostanja ili ono barem prestaje biti sve više negativno. Zanimljiv je dio na kojemu je pronađena granična dob. Grafičkim ispitivanjem odnosa između srednje vrijednosti ocjene subjektivnog blagostanja i starosti u kategorijama korištenim u profilima siromaštva u dijelu 4 može se nazreti odnos u obliku slova U, i to samo za kategoriju 65 i više godina, kada subjektivno blagostanje više ne pada s godinama. To je u skladu s onim što je utvrđeno u drugim tranzicijskim zemljama, a smanjenje subjektivnog blagostanja nastavlja se i u kasnijim godinama nego obično u netranzicijskim zemljama (Sanfey i Teksoz, 2007). Kako je potpuno siromaštvo često među starijim osobama, taj je odnos vrlo zanimljiv. On ne može biti objašnjen smanjenjem potreba (realnih ili zamišljenih) kao što je određeno pi-

¹⁴ Kategoričke varijable kao što su razina obrazovanja i radni status analizirat ćemo u usporedbi s izostavljenom, referentnom kategorijom. Dakle, varijabla kao što je spol promatrat će se tako da se analizira odabrana kategorija "žene" na način da se ispita efekt pripadanja tom spolu u odnosu prema suprotnome.

Tablica 5. Multivarijantni ordered probit model subjektivnog blagostanja

<i>Zavisna varijabla</i>			
Uz postojeću ukupnu mjesečnu razinu dohotka kućanstva, vaše kućanstvo “spaja kraj s krajem”:			
vrlo teško	prilično lako		
teško	lako		
uz poteškoće	vrlo lako		
<i>Eksplanatorne varijable</i>	<i>Kategorija</i>	<i>Koeficijent</i>	<i>Standardna greška</i>
<i>(i) objektivne varijable</i>			
ukupan dohodak kućanstva (log)		0,416	0,021 ^a
spol (žensko)		-0,098	0,027 ^a
dob		-0,003	0,001 ^b
zdravlje (samoocjena)		0,090	0,006 ^a
obrazovanje			
	bez obrazovanja	-0,105	0,055 ^c
	osnovno	-0,134	0,046 ^a
	profesionalno usavršavanje	-0,147	0,033 ^a
	visoko	referentna	
radni odnos			
	aktivan	0,166	0,041 ^a
	neaktivan – nezaposlen/a	referentna	
	umirovljen/a	0,308	0,052 ^a
	kućanica	0,153	0,060 ^b
	u procesu obrazovanja	0,374	0,063 ^a
veličina kućanstva (log)		-0,322	0,030 ^b
doznake (prima)		0,059	0,030 ^a
populacija u gradu prebivališta		-0,088	0,014 ^a
<i>regija^d</i>			
	Središnja Hrvatska	-0,020	0,052
	Istočna Hrvatska	-0,017	0,061
	Zagreb	referentna	
	Sjeverni Jadran	0,103	0,061 ^c
	Južni Jadran	-0,120	0,055 ^b
<i>(ii) varijable relativnog dohotka</i>			
regionalni Ginijev koeficijent ^e		-0,011	0,005 ^b
prosječni dohodak u regiji		0	0 ^a
financijska situacija u usporedbi s većinom		0,721	0,021 ^a
pseudo R ²	0,1628	cut1	3,971
broj promatranja	7.373	cut2	4,900
		cut3	6,147
		cut4	6,942
		cut5	7,821
			0,247

^a signifikantno na 1% , ^b signifikantno na 5%; ^c signifikantno na 10%; ^d korištenje podjele na pet regija Svjetske Banke (2007:28); ^e regionalni Ginijevi koeficijenti kao što su izračunani u Nestic i Vecchi, (2006b)

Izvor: UNDP, 2006c.

tanjima minimalnog dohotka. Prosječan potrebni minimalni dohodak te skupine ljudi niži je 9% nego za cijeli uzorak, dok im je stvarni dohodak niži čak 40%. To određuju neki drugi činitelji, a najvjerojatnije aspekti osobnosti razvijeni s vremenom, kao što su veće strpljenje i niža očekivanja.

Visoko obrazovanje i aktivno zaposlenje rezultiraju, što je i očekivano, većom vjerojatnošću rangiranja u višu kategoriju subjektivnog blagostanja. Unutar radnog statusa sva stanja su bolja od neaktivnoga, čak i status kućanice koji, *per se*, ne generira plaću. To potvrđuje teoriju da za subjektivno blagostanje nije važan novčani gubitak uzrokovan nezaposlenošću, već nizak društveni status i psihološka bol zbog gubitka posla.

S porastom broja stanovnika u gradu prebivališta vjerojatnost visokoga subjektivnog blagostanja smanjuje se. To je uobičajeni nalaz empirijskih istraživanja koji može biti objašnjen činjenicom da je u manjim gradovima referentna skupina manja i koherentnija. U usporedbi sa životom u Zagrebu, život u Srednjoj Hrvatskoj, Istočnoj Hrvatskoj i regiji Sjeverni Jadran povećava subjektivno blagostanje. Kategorije varijable "regija" zajedno su značajne, no to nisu i pojedinačno, pa ćemo samo ukratko pokušati objasniti te rezultate. Srednja i Istočna Hrvatska imaju najmanje prosječne dohotke, dok Sjeverni Jadran, koji obuhvaća Istru, Liku (Senj) i Primorje (Gorski kotar), ima najviši prosječni dohodak nakon Zagreba. Odgovor na pitanje utječu li drugi regionalni čimbenici na taj odnos izvan je dometa ovog istraživanja, no može dati dodatan uvid u teoriju subjektivnog blagostanja.

Promatranjem grupe varijabli relativnog dohotka otkriva se kontradiktoran odnos. Što je Ginijev koeficijent veći, to je neravnomjernija raspodjela dohotka u regiji¹⁵, pa će subjektivno blagostanje pojedinaca biti nisko. To ukazuje na činjenicu da ravnomjernija raspodjela dohotka u regiji pozitivno utječe na subjektivno blagostanje. U suprotnosti s tim je varijabla samoocjene financijske situacije u usporedbi s većinom, koja je vrlo pozitivna i značajna. Ona ima jače granične učinke u svim kategorijama subjektivnog blagostanja nego Ginijev koeficijent, koji implicira snažniji učinak na subjektivno blagostanje. Navedena varijabla ima snažniji granični učinak i od varijable apsolutnog dohotka, koja ide u prilog hipotezi da je relativni dohodak, dohodak referentne skupine, važan, pa čak i važniji od razine apsolutnog dohotka. Zapravo, ima najveći granični učinak od svih varijabli u modelu, što potvrđuje važnost relativnog dohotka za subjektivno blagostanje.

Sjedinjavanjem analize iz deskriptivnog dijela i multivarijatne analize otkriva se anomalija u pogledu skupina s najnižim apsolutnim subjektivnim i objektivnim siromaštvom. Oni su aktivni na tržištu rada, visoko educirani i žive u urbanim područjima. To su karakteristike koje bi trebale imati pozitivan utjecaj na subjektivno blagostanje promatra li se multivarijatna analiza, no u isto su vrijeme ljudi u tim skupinama oni koji su najviše skloni doživljavati se siromašnijima nego što uistinu jesu. To je zanimljiv podatak, posebno iz društvene ili psihološke perspektive, pa relativni dohodak i, posebno, referentne skupine urbanih ljudi mogu, kao što je spomenuto, poslužiti kao objašnjenje.

Općenito, dobiveni su rezultati očekivani, te je potvrđena hipoteza da razlika između objektivnoga i subjektivnog blagostanja može biti objašnjena širokim spektrom varijabli, među kojima relativni dohodak ima najvažniju ulogu.

¹⁵ Ovdje regija označava županiju.

5. Zaključci

Razlika između objektivnoga i subjektivnog blagostanja na primjeru Hrvatske potvrđena je za promatrane podatke niz, a širok spektar varijabli pokazao se determinirajućim. Kad je riječ o objektivnom i subjektivnom profilu siromaštva, važno je istaknuti razlike među njima; jasno je da se oni visokoga objektivnog blagostanja subjektivno smatraju siromašnijima. Bez obzira na to što su odrednice za subjektivno blagostanje unutar multivarijatnog modela pozitivne, te se skupine još uvijek doživljavaju siromašnijima nego što stvarno jesu. To čvrsto podupire teoriju prilagođivanja i pomak preferencija, što nije začuđujuće s obzirom na tranzicijske uvjete u Hrvatskoj. Velike promjene u društveno-ekonomskom okruženju u posljednjih 15 godina povećale su očekivanja budućih zarada i u velikom su kontrastu s prijašnjim socijalističkim kontekstom. Tranzicijsko naslijeđe također je zanimljivo u smislu učinaka dohodovnih nejednakosti na subjektivno blagostanje. To je potkrijepljeno i rezultatima multivarijatne analize u kojoj je pronađena kontradiktorna veza između dohodovne jednakosti, koja je za subjektivno blagostanje pozitivna, i financijske situacije pojedinca s obzirom na većinu, koja implicira na povećanje subjektivnog blagostanja ako se nalazi iznad većine. To se može protumačiti i kao kontradiktorno stanje razvoja, dugotrajna solidarnost pomiješana sa skorojevićima i rastuće razlike u dohotku.

Općenito, u vezi s blagostanjem i siromaštvom rezultati ovog istraživanja upućuju na to da se treba fokusirati na uobičajene odrednice siromaštva. Jednako tako, pokazuju kako nizak dohodak, nezaposlenost ili niski dohoci za umirovljenike nemaju posebnog utjecaja na subjektivno blagostanje, jer objektivne i subjektivne mjere za navedene skupine značajno koincidiraju. Stoga bi se radi podizanja razine subjektivnog blagostanja trebalo prije svega orijentirati na objektivne varijable, za koje se općenito zna da ublažavaju siromaštvo. Političke mjere sežu od promoviranja obrazovanja i borbe protiv nezaposlenosti, do poticanja općeg rasta i povećanja dohodaka pojedinaca. Suzbijanje nejednakosti osobito je važno za tranzicijske zemlje jer relativni dohodak uvelike određuje subjektivno blagostanje.

Osnovni zaključak koji se nameće jest da osnovne odrednice subjektivnog blagostanja u Hrvatskoj potvrđuju opće mišljenje o tome što određuje subjektivno blagostanje. To je osnova za daljnja istraživanja, pri čemu su posebno važne varijable koje čine mjere društvenog isključenja što se sve više koriste za određivanje siromaštva. Determinirajuća snaga tih varijabli za subjektivno blagostanje može biti važna kako iz teorijske perspektive, tako i za blagostanje i politiku ublažavanja siromaštva.

Na kraju valja istaknuti kako su ovim istraživanjem potvrđene razlike između mjera subjektivnoga i objektivnog blagostanja, kao i snažan utjecaj različitih varijabli na subjektivno blagostanje pojedinca. Za taj tip istraživanja potrebno je daljnje istraživanje, pojačan interes i veće priznanje političkih kreatora, što je osnova za ciljane političke mjere koje se mogu usmjeriti na ono što je doista važno za blagostanje pojedinca, na način na koji pojedinac doživljava blagostanje.

S engleskog preveo Marko Primorac

LITERATURA

Bićanić, I. i Franičević, V., 2005. "Izazovi stvarnoga i subjektivnog siromaštva i porasta nejednakosti u ekonomijama jugoistočne Europe u tranziciji" [online]. *Financijska teorija i praksa*, 29 (1), 13-16. Dostupno na: [<http://www.ijf.hr/FTP/2005/1/bicanic-franicevic.pdf>].

Cantril, H., 1965. *The Pattern of Human Concern*. New Brunswick: Rutgers University Press.

Carletto, G. and Zezza, A., 2004. "Being Poor, Feeling Poorer: Combining Objective and Subjective Measures in Albania." *ESA Working Paper*, No. 04:12.

Državni zavod za statistiku, [www.dzs.hr].

Easterlin, R. A., 1974. "Does Economic Growth Improve the Human Lot?" in P. A. David and M. W. Reder, eds. *Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramovitz*. New York: Academic Press, Inc, 199-221.

Easterlin, R. A., 2001. "Income and Happiness: Towards a Unified Theory." *The Economic Journal*, 111 (473), 465-484.

Ferrier-i-Carbonell, A., 2002. "Subjective Questions to Measure Welfare and Well-being." *Tinbergen Institute Discussion Paper*, No. 20:03. Amsterdam: Tinbergen Institute.

Franičević, V., 2004. "Real and Perceived Inequality, Poverty and Well-Being in South East Europe: Challenges of the Welfare State and Democracy" in T. Hayashi, ed. *Democracy and Market Economics in Central and Eastern Europe: Are New Institutions Being Consolidated?*. Sapporo: Slavic Research Centre.

Frey, B. S. and Stutzer, A., 2002. "What Can Economists Learn from Happiness Research?" *Journal of Economic Literature*, 40 (2), 402-435.

Graham, C. and Pettinato, S., 2006. "Frustrated Achievers: Winners, Losers, and Subjective Well-Being in Peru's Emerging Economy." *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, (606), 128.

Hagenaars, A., de Vos, K. and Zaidi, M. A., 1994. *Poverty Statistics in the Late 1980s: Research Based on Micro-dana*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

Herrera, J., Razafindrakoto, M. and Roubaud, F., 2006. *The Determinants of Subjective Poverty: A Comparative Analysis between Madagascar and Peru*. Document de travail of DIAL

Hirschman, A. O., 1973. "The Changing Tolerance for Income Inequality in the Course of Economic Development". *Quarterly Journal of Economics*, 87 (4), 544-566.

Hrvatska narodna banka, [<http://www.hnb.hr>].

Knight, J. [et al.], 2007. "Subjective Well-being and its Determinants in Rural China". *Department of Economics Discussion Paper Series*.

Mangahas, M., 1995. "Self-rated Poverty in the Philippines, 1981-1992." *International Journal of Public Opinion Research*, 7 (1), 40-52.

Neff, D. F., 2006. "Subjective Well-being, Poverty and ethnicity in South Africa: Insights from an Exploratory Analysis." *Social Indicators Research*, 80 (2), 313-341.

Nestić, D. and Vecchi, G., 2006a. *Poverty Estimation: Methods and Measurements Issues*. Croatia: Living Standards Assessment, Vol. 2: Background Papers. World Bank.

Nestić, D. and Vecchi, G., 2006b. *Regional Poverty in Croatia, 2002-2004*. Croatia: Living Standards Assessment. World Bank.

Nestić, D., 2003. "Inequality in Croatia in the Period from 1973 to 1998" [online]. *Occasional paper Series*, No. 13. Zagreb: Institute of Public Finance. Available from: [<http://www.ijf.hr/OPS/17.pdf>].

Nestić, D., 2006. *Background paper #2. "Poverty Comparison for Croatia 2002-04*. Croatia: Living Standards Assessment, Vol. 2: Background Papers. World Bank.

Ravallion, M. and Lokshin, M., 1999. "Subjective Economic Welfare." *Development Research Group Working paper*. Washington: The World Bank.

Ravallion, M. and Lokshin, M., 2000. "Identifying Welfare Effects from Subjective Questions." *Development Research Group Working paper*. Washington: The World Bank.

Ravallion, M. and Lokshin, M., 2002. "Self-rated Economic Welfare in Russia." *European Economic Review*, 46 (8), 1453-1473.

Sanfrey, P. and Teksoz, U., 2007. "Does Transition Make You Happy?" *Economics of Transition*, 15 (4), 707-731.

Šućur, Z., 2006. "Objektivno i subjektivno siromaštvo u Hrvatskoj." *Revija za socijalnu politiku*, 13 (3-4), 237-255.

UNDP, 2006a. *Human Development Report. Unplugged: Faces of Social Exclusion in Croatia*. Zagreb: UNDP Croatia.

UNDP, 2006b. *Poverty, Unemployment and Social Exclusion*. Zagreb: UNDP Croatia.

UNDP, 2006c. *Quality of Life and the Risk of Social Exclusion in the Republic of Croatia*. Zagreb: Target Ltd. Market Research Agency.

Van Praag, B. M. S., 1968. *The Welfare Function and Consumer Behaviour*. Amsterdam: North- Holland.

Van Praag, B. M. S., Fritjers, P. and Ferrier-i-Carbonell, A., 2000. "A Structural Model of Well-being". *Tinbergen Institute Discussion Paper*, No. TI 53:3.

Veall, M. and Zimmermann, K., 1996. "Pseudo-R² Measures for Some Common Limited Dependent Variable Models". *Journal of Economic Surveys*, (10), 241-259.

World Bank, 2007. *Croatia: Living Standards Assessment, Vol 1: Promoting Social Inclusion and Regional Equity*. Washington DC: The World Bank : Oxford University Press.

Dodatak A

Konture pitanja koja određuju objektivno i subjektivno blagostanje u anketi o kvaliteti života u Hrvatskoj

Objektivno blagostanje

P 80. Kada zbrojite sve izvore dohodaka (za sve članove obitelji), koji redni broj najbliže odgovara ukupnom neto dohotku (u kn) vašeg kućanstva, iznosu koji ostane nakon odbitka poreza? Ako ne znate točne iznose, pokušajte ih procijeniti.

1. do 500	12. 10.001 – 12.000
2. 501 – 1.000	13. 12.001 – 14.000
3. 1.001 – 1.000	14. 14.001 – 16.000
4. 1.501 – 2.000	15. 16.001 – 18.000
5. 2.001 – 3.000	16. 18.001 – 20.000
6. 3.001 – 4.000	17. 20.001 – 25.000
7. 4.001 – 5.000	18. 25.001 – 30.000
8. 5.001 – 6.000	19. 30.001 kn i više
9. 6.001 – 7.000	20. Odbijam odgovoriti.
10. 7.001 – 8.000	21. Ne znam.
11. 8.001 – 10.000	

Subjektivno blagostanje

P 69. Kućanstvo može imati različite izvore dohodaka i te dohotke može ostvarivati više članova obitelji. Kada razmišljate o ukupnome mjesečnom dohotku svog kućanstva, kako vaše kućanstvo “spaja kraj s krajem”:

vrlo lako,	teško,
lako,	vrlo teško,
prilično lako,	ne znam?
uz teškoće,	

Prilikom korištenja u statističkoj analizi redosljed odgovora bio je obrnut:
vrlo teško, teško ... vrlo lako.

Dodatak B

Definicija analitičkih regija

Središnja Hrvatska:	Krapina – Zagorje, Sisak – Moslavina, Karlovac, Varaždin, Koprivnica – Križevci, Bjelovar, Međimurje
Istočna Hrvatska:	Virovitica – Podravina, Požega – Slavonija, Slavonski Brod – Posavina, Osijek – Baranja, Vukovar – Srijem
Zagrebačka regija:	Zagrebačka županija, Grad Zagreb
Sjeverni Jadran:	Primorje – Gorski kotar, Lika, Senj, Istra
Južni Jadran:	Zadar, Šibenik – Knin, Split – Dalmacija, Dubrovnik – Neretva

Dodatak C

Granični učinci varijabli u *ordered probit modelu*

Granični učinci – rezultat 1	“vrlo teško spajanje kraja s krajem”	
(i) objektivne varijable	granični učinak (dy/dx)	
ukupan dohodak kućanstva (log)		-0,0503
spol (žensko)		0,0117
dob		0,0004
zdravlje (samoocjena)		-0,0109
obrazovanje		
	bez obrazovanja	0,0135
	osnovno	0,0174
	profesionalno usavršavanje	0,0178
	visoko	referentna
radni odnos		
	aktivan	-0,0198
	neaktivan – nezaposlen/a	referentna
	umirovljen/a	-0,0338
	kućanica	-0,0168
	u procesu obrazovanja	-0,0353
veličina kućanstva (log)		0,0390
doznake (prima)		-0,0073
populacija u gradu prebivališta		0,0106
regija		
	Središnja Hrvatska	0,0025
	Istočna Hrvatska	0,0021
	Zagreb	referentna
	Sjeverni Jadran	-0,0117
	Južni Jadran	0,0154
(ii) varijable relativnog dohotka		
regionalni Ginijev koeficijent		0,0013
prosječni dohodak u regiji		0,0000
financijska situacija u usporedbi s većinom		-0,0872

Granični učinci – rezultat 3		“spajanje kraja s krajem uz teškoće”	
<i>(i) objektivne varijable</i>		granični učinak (dy/dx)	
ukupan dohodak kućanstva (log)			0,0014
spol (žensko)			0,0001
dob			0,0000
zdravlje (samoocjena)			0,0003
obrazovanje			
	bez obrazovanja		-0,0020
	osnovno		-0,0029
	profesionalno usavršavanje		-0,0004
	visoko	referentna	
radni odnos			
	aktivan		-0,0003
	neaktivan – nezaposlen/a	referentna	
	umirovljen/a		-0,0073
	kućanica		-0,0036
	u procesu obrazovanja		-0,0226
veličina kućanstva (log)			-0,0011
doznake (prima)			0,0006
populacija u gradu prebivališta			-0,0003
regija			
	Središnja Hrvatska		-0,0001
	Istočna Hrvatska		-0,0001
	Zagreb	referentna	
	Sjeverni Jadran		-0,0012
	Južni Jadran		-0,0022
<i>(ii) varijable relativnog dohotka</i>			
regionalni Ginijev koeficijent			0,0000
prosječni dohodak u regiji			0,0000
financijska situacija u usporedbi s većinom			0,0024

Granični učinci – rezultat 6	“vrlo lako spajanje kraja s krajem”	
<i>(i) objektivne varijable</i>	granični učinak (dy/dx)	
ukupan dohodak kućanstva (log)		0,0116
spol (žensko)		-0,0028
dob		-0,0001
zdravlje (samoocjena)		0,0025
obrazovanje		
	bez obrazovanja	-0,0027
	osnovno	-0,0034
	profesionalno usavršavanje	-0,0041
	visoko	referentna
radni odnos		
	aktivan	0,0048
	neaktivan – nezaposlen/a	referentna
	umirovljen/a	0,0102
	kućanica	0,0050
	u procesu obrazovanja	0,0050
veličina kućanstva (log)		-0,0090
doznake (prima)		0,0016
populacija u gradu prebivališta		-0,0025
regija		
	Središnja Hrvatska	-0,0006
	Istočna Hrvatska	-0,0005
	Zagreb	referentna
	Sjeverni Jadran	0,0031
	Južni Jadran	-0,0031
<i>(ii) varijable relativnog dohotka</i>		
regionalni Ginijev koeficijent		-0,0003
prosječni dohodak u regiji		0,0000
financijska situacija u usporedbi s većinom		0,0202

Valentina Zigante
The Determinants of Subjective Welfare in Croatia

Abstract

The focus of this paper is the subjective welfare of the individual in Croatia, a country that in the 1990s carried out a transformation from a socialist to a market-based economy while at war as a result of the break-up of the former Yugoslavia. Subjective welfare is commonly found to be different from objective measures of welfare such as income. This difference is first explored by profiling poverty based on the two measures, and here the largest difference is found among those not objectively poor. Further the determinants of subjective welfare are analyzed in an ordered probit model broadly grouped as objective variables of personal or household circumstances, and measures of relative income, the individual income compared with different reference groups. The results show that, apart from absolute income, which leaves large room for other explanations, relative income is the strongest determinant. This can be connected to the transition heritage of Croatia and is also in line with what has been found in other countries.

Keywords: Croatia, Financial satisfaction, ordered probit model, poverty, subjective welfare